

فصلنامه تخصصی اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال سوم، شماره سوم و چهارم، پاییز - زمستان ۱۳۹۷ [انتشار: پاییز ۱۳۹۹]

سرمسختن: اندر نگاهداشت جانب اهل وفا • تلفظ صامت‌های عربی «ض» و «ظ» در زبان فارسی / علی‌اشرف صادقی • درباره تاریخ تألیف نزهة المجالس جمال‌الدین خلیل شروانی و نمونه خط شمس‌الدین جونی اول / عبداللّٰه شیخ‌الحکامی • رباعیات خیتام، بررسی دستنویس محمد قوام / سید علی میرافشلی • نسخه‌های تازه‌یافت از معدن‌الذکر در مجارستان / عارف نوشاهی • اشعار کافی ظفر در سفینه صائب / محسن ذاکر‌الحسنی «پوند» • ابیاتی نویافته از آفرین‌نامه ابوشکور بلخی / سید محمدحسین حکیم • شهید بلخی، شاعر و فیلسوف هم‌عصر رازی / فرانسوا بلوا، ترجمه: میرسالار رضوی • یادگار تصویری چاپ سنگی زیارت کربلای معلى / علی بودری • دگرگونی دو وزن دوری‌شده، بررسی تاریخی و تحلیل موسیقایی / بهرام بنائی • معرفی و تصحیح فرسنامه‌ای کهن / یاسین اسماعیلی • ترجمه‌ای کهن از قصیده نوبه ابوالفتح بستی / فاطمه شاملو • مجله مولانا رومی (جلد ۲۰، ۲۱) / مجالدین کیوانی • شعر تغزلی فارسی در دوران کلاسیک، ۸۰۰-۱۵۰۰: غزل، قصیده و رباعی / مجالدین کیوانی • دستور الملوک میرزا رفیعا با ملاحظاتی درباره دو متن مشابه آن / علی صفری آق‌قلعه • نگاهی به فرهنگنامه توصیفی پزشکی در شعر کهن فارسی / اکبر حیدرانی • نگاهی به تصحیح خلاصه الاشعار و زیادة الافکار (بخش قزوین، گیلان و دارلرز و نوا) / مرتضی موسوی • نقد و بررسی دیوان اشعار شهاب‌الدین عمیق بخارایی / محسن شریفی صحنی • مروری بر کتاب ان‌لئون در عرصه علم و سیاست / هدیه رهبری • ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۵) / ستایش دشتی • آثار پیکوی ابراهیم افندی / نصرالله صالحی • چند نکته درباره ابوعلی تیرانی (تیرانی) / اکبر نعمی • ابوعلی تیرانی، صاحب کتاب المصداق / سید احمدرضا قائم‌مقامی • عبید یا عبید زاکانی، درنگی بر اشعار منسوب به عبید در مجموعه لطایف و سفینه ظرایف / فرنام حقیقی • خودنقادی، ذیلی بر مقاله پیشین نگارنده / محسن شریفی صحنی

فهرست

سر سخن

اندر نگاهداشت جانب اهل وفا..... ۴-۳

جستار

تلفظ صامت‌های عربی «ض» و «ظ» در زبان فارسی / علی‌اشرف صادقی..... ۱۲-۵
 درباره تاریخ تألیف نزهة المجالس جمال‌الدین [خلیل شروانی و نمونه خط شمس‌الدین
 جوینی اول / عمادالدین شیخ‌الحکمایی..... ۱۵-۱۳
 رباعیات خیتام، بررسی دستنویس محمد قوام / سیدعلی میرافضلی..... ۲۲-۱۶
 نسخه‌ای تازه یافت از معدن الدرر در مجارستان / عارف نوشاهی..... ۲۶-۲۳
 اشعار کافی ظفر در سفینه صائب / محسن ذاکر الحسینی «پرنده»..... ۲۸-۲۷
 ابیاتی نویافته از آفرین نامه ابوشکور بلخی / سید محمدحسین حکیم..... ۳۲-۲۹
 شهید بلخی، شاعر و فیلسوف هم عصر رازی / فرانسوا دیلو؛ ترجمه: میرسالار رضوی..... ۳۹-۳۳
 یادگار تصویری چاپ سنگی زیارت کربلای معلی / علی بوذری..... ۴۵-۴۰
 دگرگونی دو وزن دوری شده، بررسی تاریخی و تحلیل موسیقایی / بهراد بنائی..... ۵۸-۴۶
 معرفی و تصحیح فرسنامه‌ای کهن / یاسین اسماعیلی..... ۷۱-۵۹
 ترجمه‌ای کهن از قصیده نونیه ابوالفتح بستی / فاطمه شاملو..... ۸۲-۷۲

نقد و بررسی

مجله مولانا رومی (جلد نهم، ۲۰۲۰م) / مجتهدالدین کیوانی..... ۸۸-۸۳
 شعر تغزلی فارسی در دوران کلاسیک، ۸۰۰-۱۵۰۰: غزل، قصیده و رباعی / مجتهدالدین کیوانی..... ۹۴-۸۹
 دستور الملوک میرزا رفیعاً با ملاحظاتی درباره دو متن مشابه آن / علی صفری آق‌قلعه..... ۱۰۹-۹۵
 نگاهی به فرهنگنامه توصیفی پزشکی در شعر کهن فارسی / اکبر حیدریان..... ۱۱۶-۱۱۰
 نگاهی به تصحیح خلاصه الاشعار و زیادة الافکار (بخش قزوین، گیلان و دارالمرز و نواحی آن) / مرتضی موسوی.....
 نقد و بررسی دیوان اشعار شهاب‌الدین عمیق بخاری / محسن شریفی صحرایی..... ۱۳۴-۱۲۹
 مروری بر کتاب ان‌لمتون در عرصه علم و سیاست / هدیه رهبری..... ۱۳۶-۱۳۵

پژوهش‌های دبایستی

ریشه شناس چه می‌کند؟ (۵) / ستایش دشتی..... ۱۴۱-۱۳۷

ایران «متون و منابع عثمانی» (۲۰)

آثار پیجوی ابراهیم افندی / نصرالله صالحی..... ۱۴۴-۱۴۲

درباره نوسازی پایش

چند نکته درباره ابوعلی تیزانی (تیزانی) / اکبر نحوی..... ۱۴۷-۱۴۵
 ابوعلی تیزانی، صاحب کتاب المصادر / سیداحمد رضا قائم مقامی..... ۱۵۰-۱۴۸
 عبید یا عبید زاکانی، درنگی بر اشعار منسوب به عبید در مجموعه لطایف و سفینه ظرایف /
 فرزام حقیقی..... ۱۶۲-۱۵۱
 خودانتقادی، ذیلی بر مقاله پیشین نگارنده / محسن شریفی صحرایی..... ۱۶۴-۱۶۳

بسم الله الرحمن الرحيم

۸۴ - ۸۵

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح
 متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی
 دوره سوم، سال سوم، شماره سوم و چهارم
 پاییز - زمستان ۱۳۹۷ [انتشار: پاییز ۱۳۹۹]

صاحب امتیاز:

مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ دیجیتال: میراث

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و
 ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir

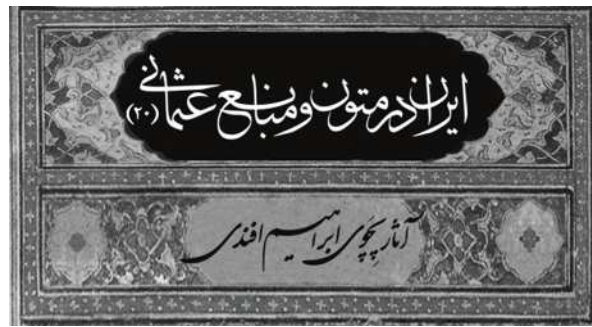
gozaresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۲۵۰,۰۰۰ ریال

روی جلد: شاهنامه فردوسی، نسخه تهیه شده برای
 ابراهیم میرزا تیموری، بی تا [میان ۸۱۷ - ۸۳۸ ق.],
 به نشانی MS. Ouseley Add. 176-017r در کتابخانه بادلین.

تصویر خط بسمله

از نسخه کتابخانه John Rylands

نصرالله صالحی

زندگی

۱۶۳۸م/۱۰۴۸ق دفتردار ایالت طمشوار شد. این مقام آخرین مسئولیتش بود. در ۱۶۴۱م/۱۰۵۱ق از کار برکنار شد. آخرین سال‌های زندگی خود را در بودین و پیچ صرف تألیف تاریخی کرد که نام آن تاریخ پیجوی، برگرفته از نام زادگاهش است. سرانجام در ۱۶۵۰م/۱۰۶۱ق درگذشت (صالحی، ۱۳۹۱: ۳۱۷-۳۱۸).

۴۶. تاریخ پیجوی

پیجوی از ۱۶۴۰م/۱۰۵۰ق شروع به تألیف اثر خود کرد. ابتدا قصد داشت تاریخ جنگ‌های دوره سلطان سلیمان قانونی را به عنوان «غزوات‌نامه» بنویسد، اما طرح خود را تغییر داد و اقدام به نوشتن تاریخ عثمانی از ۹۲۶ تا ۱۰۴۹ قمری کرد. بنابراین، اثر او دوران بسیار مهمی از تاریخ عثمانی، از سلیمانی قانونی تا پایان دوره سلطان مراد چهارم (۹۲۷-۱۰۴۹ق) را در بر می‌گیرد. دوران مزبور با تاریخ دوره صفوی، از طهماسب اول تا شاه صفی، را شامل می‌شود. پیجوی در تألیف اثر خود به جز مشاهدات و یادداشت‌های شخصی، از شاهدان عینی و منابع مورخان پیش از خود نیز بهره برده است. از جمله آثار جلال‌زاده مصطفی، جلال‌زاده صالح، رمضان‌زاده محمد چلبی، حدیدی، مصطفی جنابی، مصطفی عالی و... (TDVI: 34/ 217). تاریخ پیجوی به نوبه خود منبع مهمی برای مورخان نظیر کاتب چلبی و نعیم‌اوغلو بود. پیجوی از نخستین مورخان عثمانی است که در تألیف

در ۱۵۷۴م/۹۸۲ق در قصبه «پیچ» مجارستان، که بین مهاج و سکتوار واقع است، به دنیا آمد. به همین علت لقب پیجوی یا پیچویلو یافت (بروسه‌لی، ۱۳۴۲: ۳۲/۳). درباره زندگی او، به جز مطالبی که در اثرش آمده، چیز زیادی در دست نیست. جد بزرگ او، جعفر بیگ قره‌داوود، نزد سلطان محمد دوم سلاحدار بود. پدر و پدر بزرگش هر دو مقام آلائی‌بیگی (فرمانده هنگ) داشتند، به همین علت خاندان پیجوی به «آلائی‌بیگی اوغوللاری» معروفند. پدرش در محاربه بوسنی و سپس در لشکرکشی سلطان سلیمان قانونی (۱۵۳۳-۱۵۳۵م) حضور داشت (TDVI: 34/216-217). پیجوی در دوره نوجوانی در مدارس بوسنی و بودین آموزش دید، هنگام مرگ پدرش، ۱۴ سال داشت که به عمارت والی بودین، فرهادپاشا، راه یافت. در جنگ‌های طولانی هابسبورگ (۱۵۹۳-۱۶۰۶م) به اردوی نظامی پیوست و به خدمت لالا (/ لاله) محمدپاشا درآمد و به مدت ۱۵ سال، به عنوان کاتب، نزد وی بود. در ۱۵۹۵م/۱۰۰۳ق در جنگ‌های اطیش، که به محاصره استرگون/ گران منجر شد، حضور داشت. در سفر نظامی «اگری» و در محاصره «پترو واردن» نیز حضور داشت. بعد از مرگ لالا محمدپاشا (۱۶۱۵م/۱۰۱۳ق) برای نوشتن دفاتر سنجاق‌های مختلف به آناتولی فرستاده شد. مدت زیادی در توقات به عنوان دفتردار به کار پرداخت. سپس با همین مسئولیت به ولایت‌های «تونا» اعزام گردید. در

تاریخ خود از منابع بیگانه بهره برده‌اند. او به جز ذکر وقایع سیاسی و نظامی، از ورود قهوه و توتون به ممالک عثمانی و نیز اختراع مطبوعه و چاپ کتاب و پیدایی باروت نیز سخن گفته‌است. همچنین به شرح احوال رجال برجسته و نیز مشاهیر معروف عثمانی پرداخته‌است. تاریخ پجوری یکی از وقایع‌نامه‌های کلاسیک سده دهم و یازدهم عثمانی است (ارآوجی، ۱۳۹۴: ۲۳) که به تعبیر بروسه‌لی محمدطاهر (۱۳۴۲: ۳۳/۳) عاری از افراط و تفریط است. این اثر در ۱۲۸۱-۱۲۸۳ ق دو بار در استانبول در دو جلد به چاپ رسیده‌است. در سال ۱۹۶۹ م نیز به کوشش بکیر صدقی بایکال به خط لاتین منتشر شده‌است.

تاریخ پجوری از حیث تاریخ روابط ایران و عثمانی در دوره صفوی دارای اهمیت زیادی است. نویسنده در هر دو جلد، وقایع ایران را به خوبی پوشش داده‌است. عناوین مطالب مرتبط با وقایع ایران در هر دو جلد و صفحات آن مطابق با چاپ قدیم، بدین شرح است:

ج ۱ اجمال سفر عراقین (ص ۱۷۳)؛ اطاعت کردن اولامه‌پاشا به سلطان آذربایجان و اطاعت کردین خیرالدین پاشا (ص ۱۷۵)؛ فتح قلعه ایروان (ص ۱۷۷)؛ فتح قلعه ساوان و عزیمت همایون به جانب تبریز و بغداد (ص ۱۷۸)؛ انهزام بعضی عساکر در قزلجه طاغ (ص ۱۷۹)؛ آمدن شاه گیلانی و معمور و آبادان کردن شنب غازان (ص ۱۸۰)؛ فتح بغداد (ص ۱۸۳)؛ اجمال احوال سفر همایون به جانب دارالمک عجم (ص ۲۷۰)؛ ضبط و تسخیر ممالک شیروان (ص ۲۷۱)؛ عزیمت سلطان جهان به جانب تبریز (ص ۲۷۲)؛ عزیمت القاص میرزا به تخریب ولایت اصفهان (ص ۲۷۶)؛ آمدن وزیر القاص میرزا با غنایم قم و اصفهان (ص ۲۷۸)؛ قتل دونبولو حاجی خان و انهزام عساکر خوی (ص ۲۸۰)؛ فتوحات جانب گرجستان (ص ۲۸۳)؛ اجمال سفر همایون به جانب نخجوان (ص ۳۰۱)؛ عزیمت همایون به جانب ممالک قزلباش (ص ۳۰۷)؛ نامه همایون به جانب طهماسب شاه (ص ۳۱۰)؛ نهب و غارت روان (ایروان) و قره‌باغ (ص ۳۱۲)؛ رجعت همایون عن تخریب الکای ایروان (ص ۳۱۴)؛ ظفر حاکم عمادیه، حسن بیک، بر عسکر

قزلباش (ص ۳۱۵)؛ متن نامه ارسالی از سوی وزیراعظم (ص ۳۱۶)؛ متن نامه بگلربیگی ارضروم به وکلای شاه گمراه (ص ۳۲۲)؛ آمدن ایلچی از جانب قزلباش برای صلح (ص ۳۲۶)؛ فتح و تسخیر الکای شهرزور (ص ۳۲۷)؛ آمدن ایلچی شاه عجم به التماس اصلاح عالم (ص ۳۲۸)؛ نامه شاه عجم طهماسب شاه (ص ۳۲۹)؛ نامه همایون پادشاهی (ص ۳۳۷)؛ مراجعت همایون به جانب دارالسلطنه (ص ۳۴۰)؛ عجایبات سیاحت سید علی قپودان (ص ۳۷۱)؛ محاربه شهزاده سلطان سلیم با شهزاده بایزید و عاقبت او (ص ۳۸۴)؛ جنگ شهزادگان در صحرای قونیه (ص ۳۹۲)؛ سرگذشت شهزاده بایزید در حدود عجم (ص ۳۹۶)؛ اعزام ایلچیان از جانب پادشاه برای طلب شهزاده (ص ۳۹۹)؛ اعزام ایلچی از سوی پادشاه برای دومین بار (ص ۴۰۷).

ج ۲ در ذکر تحریر ولایت شیروان (ص ۴۹)؛ محاصره عثمان‌پاشا (ص ۵۴)؛ محاصره قلعه تغلیس (ص ۵۷)؛ غارت الکای ایروان (ص ۵۸)؛ عزیمت سنان‌پاشا به ممالک قزلباش (ص ۶۴)؛ عزیمت سنان‌پاشا به جانب تغلیس (ص ۶۶)؛ آمدن ایلچی از جانب شاه گمراه (ص ۷۰)؛ محاربه عظیمه عثمان‌پاشا با سام قولی (ص ۷۹)؛ فرماندهی فرهادپاشا و لشکرکشی به جانب ممالک عجم (ص ۸۶)؛ وزیراعظم شدن عثمان‌پاشا (ص ۹۴)؛ سردار شدن عثمان‌پاشا به جانب عجم (ص ۹۵)؛ غلبه قزلباش (ص ۹۹)؛ ورود عثمان‌پاشا به تبریز (ص ۱۰۸)؛ محاربه عظیمه جعفرپاشا با عساکر قزلباش (ص ۱۱۳)؛ عصیان تبریز و قتل عام مردم توسط جعفرپاشا (ص ۱۱۵)؛ انعقاد صلح با عجم (ص ۱۲۱)؛ وزیراعظم شدن فرهادپاشا (ص ۱۲۲)؛ ظفر یافتن قزلباش در قلعه نخجوان (ص ۲۶۰)؛ ظفر یافتن قزلباش در تبریز برخلاف صلح (ص ۲۵۸)؛ استیلای قزلباش بر گنجه و شیروان (ص ۲۶۶)؛ درگذشت جغاله‌زاده و فرماندهی نصوح پاشا برای یورش به عجم (ص ۳۱۵)؛ بازگشت وزیر ثانی محمدپاشا از محاصره قلعه ایروان بدون فتح آن (ص ۳۴۲)؛ وزیراعظم شدن خلیل‌پاشا و فرماندهی او به جانب عجم (ص ۳۴۳)؛

لوايح و رساله‌های خود در دفاع از حدود ایران به تاريخ پيچوی نیز استناد کرده‌است (ناظم الملک مرندي، ۱۳۹۶: ۷۶).

منابع

- ارأوجی، مصطفی (۱۳۹۴). «مروری بر منابع مربوط به روابط عثمانی- صفوی». در: تاريخ روابط ایران و عثمانی در عصر صفوی. به کوشش نصرالله صالحی. تهران: طهوري.
- بروسه‌لی محمد طاهر (۱۳۴۲). عثمانلی مؤلفلری. استانبول.
- پيچوی، ابراهيم افندی (۱۲۸۱-۱۲۸۳). تاريخ پيچوی. استانبول.
- صالحی، نصرالله (ترجمه و تدوين) (۱۳۹۱). تاريخ نگاری و مورخان عثمانی. تهران: پژوهشکده تاريخ اسلام.
- ناظم الملک مرندي يکانلو، ميرزا محبعلی خان (۱۳۹۶). تصحيح و پژوهش نصرالله صالحی. تهران: طهوري.
- Hancz, Erica, "PEÇUYLU İBRAHİM". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Vol. 34, s.216-218.
- Peçevi İbrahim Efendi: *PEÇEVİ TARİHİ*, Hazırlayan: Bekir Sitki Baykal, Kultur Bakanligi, Ankara, 1999. Cilt,2 s.96-97.

عزيمت عساكر اسلام به سوی مملكت عجم و هزيمت يافتن آنها در اردبيل در سنه ۱۰۲۷ ق (ص ۳۶۴)؛ ذخيره فرستادن شاه عجم بعدالصلح (ص ۳۶۹)؛ ظفر يافتن قزلباش بدمعاش در بغداد بهشت آباد در ۱۲ ربيع الاول ۱۰۳۳ ق (ص ۳۹۱)؛ اجمال سفر همایون به ايروان و غارت تبريز و اولكه آن و عزيمت همایون در رمضان ۱۰۴۴ ق (ص ۴۳۰)؛ احوال ايروان بعد از فتح آن (ص ۴۳۸)؛ عزيمت پادشاه عالم پناه به جانب تبريز (ص ۴۳۹)؛ ذكر احوال اميرگونه خان (ص ۴۴۰).

تاريخ پيچوی برای آگاهی از تحولات سياسی و نظامی ایران دوره صفوی، از طهماسب اول تا شاه صفی (۹۳۰-۱۰۵۲ ق)، دارای اهميت زيادی است. پاره‌ای از آگاهی‌های مربوط به رفت و آمد ايلچيان دو کشور، به‌ویژه ايلچيان اعزامی از ایران به عثمانی، در اين اثر به‌خوبی منعکس شده‌است. برخی داده‌های تاريخ پيچوی پيرامون رویدادهای ایران در منابع فارسی، یا نيامده و یا به‌صورت جست‌وگريخته آمده‌است. محض نمونه اطلاعاتی که پيچوی از قتل و غارت‌های سپاه عثمانی در شهرهای مختلف ایران ارائه می‌کند، دقيق‌تر از اطلاعاتی است که در منابع صفوی آمده‌است. از جمله در بيان وقایع مربوط به اشغال تبريز توسط عثمان پاشا و کشتار مردم اين شهر می‌نويسد «عساكر، شهر را مورد هجوم همه‌جانبه قرار داده و به مدت سه روز و سه شب عموم مردم را قتل عام» کردند. پيچوی می‌گويد: عساكر هر که را از «سادات»، «بزرگان»، «تجار»، و «اهل صنعت و حرف»، يافتند «بی‌رحمانه» به قتل رساندند. وی گروه‌هایی از مردم که از دم تیغ سپاه خون‌ریز عثمانی گذشتند را به‌طور مشخص نام برده‌است (پيچوی، ۱۲۸۱-۱۲۸۳: ۹۶/۲-۹۷).

داده‌های تاريخ پيچوی، همانند ديگر منابع عثمانی، برای شناخت تاريخ ایران از نگاه بیرونی بسيار مفيد است. مورخان عثمانی اگرچه در نوشته‌های خود به منافع دولت عثمانی نظر داشته‌اند، اما از لابلای آثارشان می‌توان به اطلاعاتی دست يافت که بر حقانيت ایران در کشمکش‌های طرفين دلالت دارد. ميرزا محبعلی خان، رئيس کميسيون تحديد حدود ایران و عثمانی، در برخی

